

ФУНКЦИЈА СЛАВЕНИЗАМА И ЛЕКСИКЕ СТРАНОГ ПОРЕКЛА У КОМЕДИЈИ *ПРИЈАТЕЉИ* ЛАЗАРА ЛАЗАРЕВИЋА (1829)

У раду ће бити речи о првом српском оригиналном комедиографском делу *Пријатељи* Лазара Лазаревића (1829) у контексту примене доситејевског типа књижевног језика. У фокусу истраживања јесу славенизми, као и лексика страног порекла. Постепеном интерпретацијом дела, указаћемо на функцију славенизама и лексике страног порекла у карактеризацији појединих ликова, као и у успостављању комичних ефеката. Анализом и издвајањем славенизама и лексике страног порекла биће дат допринос подробнијем изучавању Лазаревићевог језичко-стилског израза. Идеја комада предочена је кроз деловање главне јунакиње Јелисавете, чији је говор прожет највећим бројем славенизама. Рад настоји да, посредством анализе одређеног лексичког слоја у комедији *Пријатељи*, истакне допринос Лазара Лазаревића у даљем развоју српске комедиографије, те и да подстакне нова истраживања његовог дела.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: славенизам, лексика страног порекла, доситејевски тип књижевног језика, Лазар Лазаревић, *Пријатељи*.

1. Предмет, корпус и задаци истраживања

Комедија *Пријатељи* (1829) Лазара Лазаревића¹ представља прву српску оригиналну комедију и први изведени српски драмски текст на сцени првог професионалног позоришта у Новом Саду.² Дело Лазара Лазаревића означава прекретницу у развоју српске комедиографије. Стилски и драматуршки поступци у *Пријатељима* били су значајан корак у осамостаљивању и профилисању комедије у српској култури, који је потом следио Јован Стерија Поповић. Невелик опус Лазаревића и повлачење са књижевне сцене допринели су његовом маргиналном позиционирању у историји српске књижевности

¹ Како не би дошло до непрецизности када је реч о подударности са именом и презименом писца српског реализма, Лазара К. Лазаревића, Исидора Поповић (Милић) Лазаревићу придаје атрибут „старији” (в. Милић 2006; Поповић 2014). У раду ће овај аутор бити именован као Лазар Лазаревић.

² „*Пријатељи* су први одиграни комад у првом сталном, професионалном позоришту, у новосадском Српском народном позоришту (23. јула 1861)” (Ковачек 1991: 264).

и културе. У Лазаревићевој комедији верно је предочен говорни језик војвођанске средине посредством доситејевског типа књижевног језика. Премда је у освртима на Лазаревићев језик истицано опредељење за језичке идеје Вука Стефановића Караџића у раној стваралачкој фази (в. Милинчевић 1985: 89; Милић 2006: 89–94; Ковачек 1991: 262), говор Лазаревићевих јунака у комедији *Пријатељи*, осим латинизмима, прожет је славенизмима. Будући да је примећено да се у својим позним делима Лазаревић дистанцира од народне језичке основе, те да обилато уноси елементе славеносрпског језика (Милић 2006: 94),³ настојаћемо да осветлимо провејавање овог језичког идиома у његовој комедији. Анализу ћемо усмерити и на лексику страног порекла. Истраживање је спроведено ради прецизнијег увида у језик Лазаревићеве комедије. Заступљеност и функција славенизама и лексике страног порекла у *Пријатељима* осветлиће њихов значај у стилском уобличењу комедије, као и Лазаревићев однос према језику уопште.

Корпус за ово истраживање представља комедија *Пријатељи* Лазара Лазаревића: А.Б.В. [Лазар Лазаревић], *Пријатељи. Цвеће. Сочиненија и преводи за поученије, увеселеније и забаву*. Свеска II. Будим, 1829. (скраћено ЛЛ: 1829).

Задаци истраживања су следећи: (1) издвајање славенизама и лексике страног порекла у комедији *Пријатељи* и (2) тумачење њихове функције у погледу стилских особености комедије, као и у контексту карактеризације јунака у чијем говору су присутни, потом и (3) формирање речника славенизама, уз чију се сваку одредницу налази пример из комедије.

При идентификацији славенизама и књишких речи у комедији консултовани су следећи речници: *Српски рјечник* Вука Стефановића Караџића (скраћено: Вук – Рј) (1852), *Речник славеносрпског језика*. Огледна свеска (скраћено: РСЛСЈ 2017) (2017), *Словарь русского языка XVIII века* (1984), *Словарь русского языка в четырех томах* (1999), *Русско-сербскохорватский словарь* (1981), *Сербско-хорватско-русский словарь* (1958), *Речник Матице српске* (скраћено: РМС 2011) (2011), *Рјечник хрватскога или српскога језика* (1880–1976).

³ Цитираћемо почетак Лазаревићевог есеја *Парадоска титулољубија*, објављеног у листу *Бачка вила* 1842. године: „Човеческа суета, много є коєчега, као нужде првогъ реда завела, те су данасъ негдашње презрителне ситнице одъ тако големе важности постале, да се поредъ њи вѣществене ствари лакомислено на задъ мећу” (Лазаревић 1842: 160).

2. Славенизми – појмовно одређење (проблем термилошке неједначености)

У Предговору првој и јединој свесци *Славеносрпског магазина* Захарија Орфелина, штампаног у Венецији 1768. године, истакнута је потреба да текстови буду приближени широј читалачкој публици тако што ће језик бити разумљивији. Чланци *Славеносрпског магазина* писани су различитим типовима језика, „неки су писани у највећој мери, а неки претежно, рускословенским или руским језиком, неки су писани углавном народним, а неки су пак славеносрпским типом књижевног језика” (Младеновић 1989: 78–79). Орфелин истиче да европски народи пишу на сопственом језику, али бива свестан тренутне друштвено-политичке ситуације, културно-просветног утицаја Русије, те да „нови сопствени књижевни језик, српски, тада није постојао – њега је тек требало формирати” (Младеновић 1989: 80). Дајући далекосежну визију културног напретка српског народа, као и концепцијске идеје часописа, Орфелин се приближава просветитељској промисли коју Доситеј Обрадовић износи у *Писму Харалампију* 1783. године. Александар Младеновић (1989: 81) указује на то да Орфелинова напомена да ће се у часопису неразумљиве речи и изрази „по српски управљати” има велики и несумњив значај за данашње разумевање настанка и развика славеносрпског типа језика. Славеносрпски језички идиом обележава крај 18. и почетак 19. века, док се клица његовог развоја јавља раније:

„У жељи да се језик културе приближи српском читаоцу, настала је током 60-их година 18. в. хибридна језичка творевина са ненормираним односом елемената из рускословенског, руског књижевног, српског народног језика (говора градова и вароши на тлу шумадијско-војвођанског дијалекта) и српкословенског језика, названа још у то доба славеносрпски језик” (Милановић 2013: 10).

Славеносрпски језик одређен је постепеним развикам и интегрисањем различитих језичких наноса, односно, мешањем елемената који не припадају истом језику. Елементи различитих језика бивају увођени по сопственом нахођењу аутора, а потом настаје и доситејевски тип језика:

„Очигледно је да постоји битна разлика између славеносрпског и Доситејевог језика. Први је заиста мешовит језик, у којем се такозвани славенизми јављају на свим нивоима језичке структуре, па и у фонетици и морфологији, док је други у начелу народни језик допуњен славенизмима у горњем језичком слоју, дакле тамо где се није могло без њих” (Ивић 1998: 7).

Доситејевски језик јесте посебан језички модел који се издваја крајем XVIII века, а „који се може сматрати наредним степеном развоја до којег је

еволуирао славеносрпски на путу србизације” (Суботић 2004: 182). Да се писањем на „општем целог народа језику”, „простом дијалекту” може омогућити „просвештеније разума”, за разлику од језика који је „туђ” највећем делу народа, истиче у *Писму Харалампију* Доситеј Обрадовић (2003: 223–230).

Када је српкословенски језик замењен руском редакцијом црквенословенског језика тридесетих година XVIII века, званичан књижевни језик бива удаљенији од народног језика, будући да није био доступан или је пак теже био разумљив непросвећенима. Рускословенски језик, који бива освешћен као језик који не може бити књижевни језик Срба, осим у оквирима црквене и богослужбене организације, ипак има значајну улогу у прогресивном току развоја српске писмености и усмеравања ка народном језику. Младеновић истиче да је рускословенски језик, као опонент народном, одиграо значајну улогу у стварању славеносрпског језика, који је у предвуковском периоду, али и у првим деценијама вуковског периода, код Срба био основни литерарни језик на којем је писан и штампан највећи број дела на световном језику (Младеновић 1989: 71–72). Значајан елемент славеносрпског језика, на основу кога се успоставља разлика између српског народног језика и рускословенског језика, јесу славенизми.

Милена Зорић, пишући о идентификацији и статусу славенизама, скреће пажњу на најзначајније проучаваоце предстандардне епохе српског књижевног језика и њихове подударности, али и неслагања у дефинисању славенизама као појма који у србистици нема сасвим стабилно значење. Вук Стефановић Караџић у предговору *Новом завјету*, осим што указује на свој труд да буде исписан на чистом народном језику, говори да задржава „49 ријечи Славенскијех” (В. С. К. 1847: 5) које се не говоре у народном језику, али се могу са народним речима „помијешати”, али и „47 ријечи које су од Славенскијех посрбљене” (В. С. К. 1847: 6). Доситејевски језик, који се ослањао на рускословенске/руске речи, попуњавајући тако лексички фонд, потискиван је вуковским типом језика. Пишући о доситејевском књижевном језику између славеносрпског и вуковског језика, Павле Ивић сугерише да је Вук изнедрио језик који одликује хомогеност у контексту гласовних и творбених одлика, али и да је његова реформа „прекинула процес сталног и неометаног богаћења српског књижевног језика преузимањем речи из руског” (Ивић 1991: 12).

Борис Унбегаун славенизмима означава лексеме које припадају рускословенском и руском језику, што можемо илустровати његовим истицањем *руских славенизама* у тестаменту митрополита Мојсија Петровића (1995: 45). Када помиње *Кратак увод у историју српског народа*, Унбегаун истиче да се Јулинчево писање на руском језику разликује од Орфелиновог по мало већем броју *славенизама* (Унбегаун 1995: 61). На другом месту ће раздвојити *славенизме* и *русизме* у Орфелиновом *Горестном плачу* (Унбегаун 1995: 75). Никита И. Толстој на сличан начин располаже неуједначеном терминолошком

апаратуром. Језик Захарија Орфелина у поеми *Пљснь* карактерише као „славеносрпски на српској основи с низом фонетских, морфолошких и лексичких русизама и славенизама руске обојености” (Толстој 2004: 98). Толстој у драмским преводима и прерадама Емануила Јанковића, значајног аутора предвуковског периода, истиче невелики број „русизама, тачније славено-русизама” (Толстој 2004: 123). У њиховим студијама присутна су и друга терминолошка одређења под којима се подразумевају лексеме које имају вредност славенизама (в. Унбегаун 1995; Толстој 2004; уп. Зорић 2013: 812–813). Узимајући за корпус истраживања песничка дела Петра Петровића Његоша, Светозар Стијовић бави се проучавањем славенизама, односно,

„речи и особина које припадају српскословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и разне позајмљенице у овим језицима, а такође и хибридних творевина, то јест облика који садрже особине и црквенословенског, без обзира на редакције, или руског, и нашег језика” (Стијовић 1992: 13).

Стијовићево одређење славенизама додатно се проширује и усложњава када наводи да под тим појмом подразумева и хибриде, односно, славеносрбизме (Стијовић 1992: 22), у којима се прожимају елементи двају језичких нивоа: рускословенског, односно, руског језика и српског народног језика (уп. Младеновић 1989: 57). Потом, Стијовић у славенизме укључује позајмљенице и кованице, те Милена Зорић сугерише да је у Стијовићевом прецизнијем одређењу славенизама у односу на друге ауторе драгоцене што указује на проблеме приликом препознавања и издвајања славенизама (Зорић 2013: 815). Милена Зорић се у исцрпном виду бави наведеним проблемима, као и различитим тумачењима славенизама (в. Зорић 2018). Љиљана Суботић се није као Стијовић усмерила на славенизме у делу једног аутора, већ је проучавала језичке идиоме заступљене код Јована Стерије Поповића и Јована Хаџића, те је на појединим местима промишљала о славенизмима, разликујући типичне славенизме од књишких речи. Оне се

„[...] облички уклапају у структуру српског језика и њих данашњи носиоци стандардног језика с правом сматрају делом његовог језичког инвентара. Те речи нису регистроване у Вуковом речнику и не припадају дискурсу ‘простонародног’ говора [...] и у тексту нужно попуњавају лексичку празнину као књишке речи, што је случај и са типичним славенизмима” (Subotić 2006: 29).

Осим што су славенизми бивали укључивани у ситуацијама када је било потребно надоместити недостатке у оквиру лексичког фонда народног језика, они бивају инкорпорирани у различите текстуалне структуре спрам стилског контекста, што је истакнуто у студији Милене Зорић и Исидоре Бјелаковић,

чије кључно питање јесте питање функционализације славенизама и њиховог односа према различитим жанровима. Имајући у виду различита појмовна одређена славенизама у србистици, пре него што приступе синтетичком прегледу функције славенизама у различитим жанровским облицима, ауторке дефинишу лексичке славенизме:

„Под *лексичким славенизмима* (ма како појмовно и термилолошки били одређени) подразумевамо онај сегмент лексикона славеносрпског језика који га недвосмислено раздваја од народног језика вуковског типа, тј. онај слој ненародне лексике који је славеносрпском језику обезбеђивао ноту интелектуалног, европејског и узвишеног, а који је могао да буде и део наслеђа (из српскословенске писмености) и иновација (активирањем и принављањем преко рускословенског/руског језика у 18. и 19. веку, односно независним креирањем неологизама хибридног типа), чиме је створен јединствен систем наслеђене и иновативне лексике” (Бјелаковић – Зорић 2021: 391).

Бавећи се комплексношћу значењског опсега славенизама, Милена Зорић (2013: 816) сугерише да није довољно укрстити постојеће увиде о славенизмима, већ уронити у језичку структуру текстова предстандардне епохе, израдити речнике славеносрпског језика и објединити лексичку грађу, што би допринело даљим истраживањима. На том трагу спроводимо анализу језика Лазаревићеве комедије, значајне у нашој културној прошлости.

3. Лазар Лазаревић – живот и дело

Лазар Лазаревић представља тиху личност, чијем животу и делу није придавана довољна пажња, нити су му сваки пут приписане заслуге за допринос у развоју српске комедиографије почетком XIX века, као и у ширем књижевном и културолошком контексту. Прву студију посвећену Лазаревићевој биографији и делу исписује Исидора Поповић (Милић) 2006. године, у којој су синтетизовни увиди о његовом песничком, драмском и прозном делу, те је указано и на дијахронијску перспективу помињања и невеликог броја тумачења Лазаревићевог дела.⁴

Лазар Лазаревић рођен је 1803. године у Сремским Карловцима, као четврто дете карловачког професора Јована Лазаревића, након чије смрти убрзо умире и његова супруга Сосана, те Лазарев тутор бива Григорије Гершић, такође угледни карловачки професор и директор народних школа. Одрастање, као и образовно стасавање Лазаревића у карловачкој, суботичкој,

⁴ Подаци о животу Лазара Лазаревића засновани су на студији *Живот и дело Лазара Лазаревића старијег* (2006) Исидоре Поповић, као и на одредници *Лазаревић, Лазар у Енциклопедији Српског народног позоришта*, коју исписује Лука Дотлић.

а потом и новосадској гимназији, било је обележено додиром са ученим људима и интелектуалцима тога доба, попут Георгија Магарашевића и Павела Јозефа Шафарика. Његови школски пријатељи били су Јован Рајић, Стефан Стефановић, Ђорђе Димитријевић и Илија Стојановић. У Сегедину студира филозофију, док ће се у Кежмарку, где окончава и студије права, спријатељити са Јованом Стеријом Поповићем. Лазаревић полаже адвокатски испит и одлази у Пешту, где ради као општински чиновник, а у истом периоду интересује се за актуелна српска књижевно-језичка питања. Он постаје део књижевног кружока, односно, посећује књижевне салоне на којима се окупљају млади интелектуалци, наклоњени реформаторским идејама Вука Стефановића Карацића. Његови професори, Магарашевић и Шафарик, као и његови пријатељи, били су поборници Вукових идеја, у чему се огледа Лазаревићево опредељење за народну језичку основу.

Алманах *Цвеће*, у чијем је уредништву, 1829. године анонимно објављује једно од његових најзначајнијих дела, комедију *Пријатељи*, док ће исте године Лазаревић анонимно објавити и историјску драму *Владимир и Косара*. У алманаху ће његова псеудонимска маска бити А.Б.В., док ће се у издавању историјске драме мистификовати тако што ће бити смештен у списак пренумераната.

Након прве фазе развоја српске комедиографије, која се огледала у преведеним, као и посрбљеним комедијама с краја XVIII и с почетка XIX века, у првој частици будимског алманаха појављује се прва српска оригинална комедија *Пријатељи*, годину дана пре *Лаже и паралаже* Јована Стерије Поповића. Божидар Ковачек поводом *Пријатеља* закључује:

„Једини писац пре Стерије који би се могао такмичити с њим о назив првог српског комедиографа јесте Лазар Лазаревић, новосадски адвокат и професор. Његова комедија *Пријатељи*, писана и штампана пре Стеријиних комедија, неупоредив је бољитак у односу на Јоакима Вујућа. [...] *Пријатељима* се, упркос доста конвенционалном току радње, није нашао узор у неком страном делу” (Ковачек 1991: 256).

Ерчић указује на несумњив допринос Лазаревића у рађању Стеријиног интересовања за јунаке војвођанске свакодневице, па и профилисању идеје *Покондирене тикве*: „До њеног објављивања (1838), могло се поправити, и прерадити, још много ‘место на слици’ (!) па и отуда Лазаревић бити потиснут у просторе ‘с друге стране тарабе’ у којима се – ту и тамо – назире, никад не извирујући се сасвим” (Ерчић 1986: 184). Да је фигура „творца српске комедије” Лазаревића изместила са заслужне позиције првенства, помињано је у широком временском луку, почевши од Стојана Новаковића, који истиче да је Лазаревић „и духом и језиком и формом претекао Јована Ст. Поповића” (Новаковић 1871: 215), до студије Исидоре Поповић (*Предисторија веселих*

позорја, у којој значајна целина бива посвећена Лазаревићу као личности која је „трајно остала у сенци Јована Поповића Стерије, јер га је он и квантитетом и квалитетом својих комада ове врсте, увелико надмашио и засенио” (Поповић 2014: 201). Разлог доследних сугерисања њихове различите позиционираности у историји српске драмске књижевности не крије се само у првенству *Пријатеља*, већ и у чињеници да су обојица аутори драмске обраде легенде о Владимиру и Косари, од којих прво настаје Лазаревићева, док Стеријина историјска драма *Владислав* настаје 1847. године. Без обзира на различите приступе легендарно-историјској грађи,⁵ Лазаревићево дело је Стерији неминовно било значајна смерница. *Предговор Владимиру и Косари* значајан је допринос теоријском сагледавању драме, у коме разматра однос према народном језику, као и релацију историјске и књижевне истине. Овај *Предговор*, „први експлицитно-поетички текст о историјској драми у нас” (Несторовић 2016: 177), прожет је славенизмима, што доприноси његовом свечанијем и озбиљнијем тону. Лазаревић наглашава да његова драма можда излази „у невреме”, јер му недостају вештина и знање. „Невреме” се односи и на период у коме језик још увек није уређен да би се драме, на које читаоци нису навикли, лако могле писати. Уколико би из „својељубија” недостатке свог дела пребацио на језик, Лазаревић теши друге и себе да су истим путем морали проћи и други народи. Потом, следи сегмент *Предговора* у коме тематизује грађу историјске драме:

„При недостатку описанија стари обичаја [...] није велико чудо, ако ова драма аљину баш они исти времена не носи [...] Материји, из историје узетој, толико веројатије он даје, колико и други сви који Раића читају, ал што је њој по својој привилегији *multa licent etc.* појета од истине и узео, то јој с друге стране накнадити труди се доводећи образе истините обштег човечијег живота. — Тако корача постепено властољубијем занешени човек од зла у зло, већ се отргнути струи није кадар, докле се верено себежертвујуће пријатељство оружја, да страдајућеј невиности помогне, сазрело неваљалство добија заслужену каштигу [...]” (Лазаревић 1829: V–VI).

Специфичност Лазаревићевог *Предговора* јесте увођење питања стила као једног потпуно новог аспекта у разматрању улоге језика у књижевном делу (Несторовић 2016: 179). Потом, Лазаревић разматра начин писања: „Право је поред писатеља још да изабере знаке, коим ће мисли своје означити, предпостављајући, да ће сваки без предрасудженија оне узети, коим ће и

⁵ У средишту Лазаревићеве драмске интерпретације легенде јесте љубав дукљанског кнеза Владимира и бугарске принцезе Катарине, што је ближе жанру мелодраме, док се Стерија усмерава на антагонисту Владислава, приближавајући се жанру трагедије. Више о томе види у Милић 2005: 103–119.

простије а с тим и совршеније изразити моћи” (Лазаревић 1829: VII). Лазаревићева наклоњеност народном језику, писму и култури, у овом *Предговору*, дакле, предочена је у руху доситејевског типа књижевног језика, с обзиром на употребу славенизама, односно, именица са суфиском -ије (<описаније>; <веројатије>; <властољубије>) и активног партиципа презента (<себежертвујуће>; <страдајуће>).

Окретање националној средњовековној прошлости и народној традицији у *Владимиру и Косари* додатно се усложњава, будући да се Лазаревићев национални занос „колеба између класицистичке и предромантичарске песничке струје” (Милић 2006: 44). Песма *Ода на Београд 1824.* исписана је у класицистичком маниру, поводом двадесетогодишњице Првог српског устанка, док се у песми *Клик* преплиће дух антике и народне традиције, чиме се постепено приближава романтичарској песничкој струји, што је израженије у песми *Станку Вразу*, као поборнику идеје илиризма. Имајући у виду наведене тематске и стилске одлике Лазаревићевог дела, очекивано би било да га народни језик у потпуности одређује. Лазаревић ипак, од четврте деценије XIX века, када све већи број књижевника подржава Вукове идеје, све више уноси елементе славеносрпског језика. Без обзира на чињеницу што је *Летопис Матице српске*, у коме је Лазаревић публиковао радове, баштинио традицију књижевног језика који не почива на искључиво народној основи, Исидора Поповић наглашава да је удаљавање од Вукових ставова узроковано њиховим приватним односом. Наиме, Лазаревић уздржаним и хладним тоном одговара на срдачно Вуково писмо и молбу. У том писму Лазаревић користи и танко и дебело јер и одбацује „католичку јоту” (в. Милић 2006: 93–94).

Лазаревић, професор Новосадске гимназије, живи скромнијим животом услед лоших материјалних прилика и у последњој стваралачкој фази објављује у листу *Бачка вила*. У прозном тексту (беседи) *Речи благодарног чувства приликом Празднованија Свевисокочајшег Дана Рожденија, Њиовог Ц. Кр. и Апостолическог Величества Фердинанда I (V)*, као у есеју *Парадокса титулољубија* 1842. године, видљива је потпуна дистанцираност од Вуковог правописа, као и обилно уношење славеносрпских хибрида и руских речи. У пригодној беседи је, спрам захтева жанра и неопходног узвишеног тона, видљива потреба за обогаћењем језика апстрактном лексиком, те се активирају елементи горњег лексичког слоја – славенизми. *Парадокса титулољубија* критикује људску таштину која се огледа у наметању титула, те иронизује бидермајерске обичаје и хипокризију, што оправдава језички план дела. Ипак, такви језички наноси видљиви су и у његовим ранијим делима, па и у комедији *Пријатељи*, у којој је Лазаревић, како Исидора Поповић тврди, „како језиком, тако и ставом најближи Вуковим идејама” (Поповић 2006: 91). Језик ове комедије Ковачек сагледава као „веома вуковски за војвођанске прилике” (Ковачек 1991: 262). Лазаревићеву комедију одликују бројне народне изреке

и дух традиционалне културе. Она је објављена у будимском *Цвећу*, заснованом на предвуковској ћирилици. Међутим, у Лазаревићевом ортографском проседеу не постоји дебело јер, док се графема <j> понегде појављује, чиме је потврђена наклоност Вуку (Милић 2006: 91–92). Графему јери <ѣ> Лазаревић такође не употребљава. Ипак, не смемо занемарити чињеницу да су у овом делу присутни славенизми, чија заступљеност и функција у оквиру комедије сведоче о потреби језичког континуитета у оквиру жанра комедије.

4. Славенизми и лексика страног порекла у комедији *Пријатељи Лазара Лазаревића* – заступљеност и функција

Алманах *Цвеће* се „налази на граници периодичне публикације и зборника који су издавани у 18. и првим деценијама 19. века” (Матицки 2016: 238). Уплив духа епохе просвећености потврђује поднаслов „сочињенија и преводи за поученије, увеселеније и забаву”, као и нарочита заступљеност дела Доситеја Обрадовића (в. Матицки 2016: 238–240). Лазаревићева комедија, у којој фабула почива на мотиву пријатељства, феномену који се испитује, а потом и слави, такође кореспондира са Доситејевим истицањем етичког смисла пријатељства, које поима као „прво основаније свега човјеческога временога живота и благоденствија” (Обрадовић 1961: 80). *Дамон или Истинито пријатељство у искушенију љубови* јесте Доситејев превод једночинке Г. Е. Лесинга, објављен у оквиру *Собранија разних наравоучелних вештеј* (1793). Премда почивају на суптилнијем хумору, фабулативне нити *Дамона*, усмерене на феномен пријатељства, остварују везе са Лазаревићевом једночинком. Асоцијације видљиве у групацијама ликова, језичкој диференцијацији и дидактичко-забавној сврси, сведоче о тематско-мотивском и стилском континуитету, као и о надградњи у оквиру жанра комедије у српској култури. Успех Лазаревићевог дела огледа се и у чињеници да је од 1840. године било неизоставни део репертоара позоришне дружине *Летеће дилетантско позориште*, које је деловало у Загребу, Новом Саду и Београду. Сведочанства о бројним извођењима *Пријатеља*, као и чињеница да овом комедијом почиње рад Српског народног позоришта 1861. године, потврђују њен значај.

Просветитељски елементи, присутни у истицању разума и критике неморала, видљиви су у *Пријатељима*, као и у морално-шаливој приповеци *Портре*, такође објављеној у истој частици *Цвећа*. Драмско чвориште ове комедије интриге (Ковачек 1991: 261), као што је речено, почива на испитивању феномена пријатељства. Наиме, господар Гаја је у лошој материјалној ситуацији јер је читаво имање потрошио удовољавајући бројним пријатељима. Његова једина подршка јесу супруга Јелисавета и слуге Петар и Стеван.

Група јунака, лажних пријатеља, настоји да, и поред материјалне добити, освоји наклоност Јелисавете – Јеце, која ће на крају комедије открити њихове намере. *Пријатељи* се састоје из 28 „позорија”, без поделе на чинове.

Реч „позорије”, идентификовану као славенизам, Ковачек приписује Лазаревићу: „Термин *позорје* (за појаву) који смо последњих деценија толико чврсто везали за Стерију, појављује се код Лазаревића пре но што ће га Стерија употребити први пут у *Покондиреној тикви*” (Ковачек 1991: 265). У оквиру књижевноуметничких текстова, Бјелаковић и Зорић указују на ванструктурну димензију активирања славенизама у оквиру наслова, предговора и посвета, што је узроковано тежњом ка постизању узвишеног тона (Бјелаковић, Зорић 2021: 391). Једнака проминентност одликује врло заступљену текстуалну јединицу која најављује сценску измену (појаву), стога и јесте одређена горњим лексичким слојем, инкорпорирањем славенизма „позорије”, који ће потом заживети у Стеријином делу. Будући да анализирамо лингвостилистички аспект Лазаревићевог дела, неопходно је указати на заступљеност славенизама у спрези са жанром комедије.

О славенизмима као инструментима за постизање комичног ефекта, карактеризацију ликова и покретање драмске радње, писала је Милена Зорић, скренувши пажњу на заступљеност славенизама у контексту језичког прерушавања и постизања одређеног циља (в. Зорић 2018: 123–135). Премда је концентрација славенизама на вишем нивоу у говору негативних јунака, Зорић указује на употребу славенизама код ликова који нису антагонисти. Када је реч о Лазаревићевој комедији, приметно је да ликови употребљавају славенизме када говоре о апстрактним категоријама и узвишеним емоцијама усмереним на љубав и пријатељство. Група негативних јунака, коју чине Аца Ишпан, доктор Станислав и Грк Дима, како би прикрили своје намере, улагујући се господару Гаји и удварајући се Јелисавети, у различитој мери користе славенизме. Ипак, језиком најбогатијим славенизмима говори Јелисавета, која покреће радњу одлуком да постепено супругу укаже на бескрупулозност његових ‘пријатеља’, коју он не увиђа, а због које се налазе у невољи.

За разлику од господара Гаје, оптерећеног материјалним бригама, Јелисавета од самог почетка комедије у једнакој мери употребљава славенизме, будући да је у потпуности предана намери да одбрани животне домене нематеријалне природе: љубав, достојанство и врлину истинског пријатељства. Јелисавета, увиђајући проблем који их је задесио, говори Гаји: „ја би радо више што жертвовала за наше спокојство” (ЈЛ 1829: 26), стога одлучује да игра улогу Јелисавете којој ласкају удварања пријатеља. Њена игра трајаће све док их не окупи на једном месту и разоткрије их. Славенизми су видљиви у Јелисаветином појашњењу својих поступака:

Ова комедија видила ми се бити нужно зло, да и ти твоє токорсе пріане познаш и я да се нїме осветим, што су женску стидљивост ниушто вменяваюћи, о женской добродѣтели сумняли се... (ЛЛ 1829: 59).

Премда славенизми које Јелисавета употребљава могу сведочити о свакодневном речнику српског грађанства (Зорић 2018: 134), они ипак представљају неопходне језичке елементе у истицању идеје комада. Будући најфреквентнији у Јелисаветином говору, славенизми су присутни у функцији обликовања јунака изузетне врлине, кроз кога писац репрезентује идеју комада.

Речи којима Јелисавета изражава приврженост супругу појављују се у монолошким казивањима: „то є све за твою любов любими Гаіо” (ЛЛ 1829: 52), као и у директном обраћању: „О любезни Гаіо, немой очаявати, ми ћемо се учити и зло сносити” (ЛЛ 1829: 42). Господар Гаја, „осиромашени богатац”, није у сфери узвишених осећања попут Јеце. Чак и у тренуцима када јој изражава наклоност, Гаја ће поменути „кредиторе”; стога ова књишка реч остварује контраст са почетним делом реплике: „Ти си благо мое – Ал не знаш, да ће нам гладни кредитори и под нама и над нама што є однети, па куд ћемо онда?” (ЛЛ 1829: 25–26).

Поштени, али и лаковерни Гаја „конципиран је као наивни добричина чије се поверење према људима повремено спушта испод граница нормалне интелигенције” (Поповић 2014: 212). Наивност и пасивност његовог лика остварују контраст са виспреном и живахном Јелисаветом, али и потпомажу још интензивнијем истицању негативних ликова. Сваки од лажних пријатеља говориће Гаји о лошим намерама других, што неће изазвати његову побуну; стога „надежда” и вера у пријатеље не јењавају: „О, ал може л’ – мене надежда тако на єдан ма изневерити, вальда нећеду ти люди тако камено срце имати да ме све радости лише” (ЛЛ 1829: 44).

Гајин лажни пријатељ који се први појављује на сцени јесте Аца Ишпан, надзорник спахијског имања и ловац, чији карактер и намере бивају предочени његовим првим исказом. Израз који доследно понавља у уводном монологу, као и у читавој комедији, те се успоставља као узречица, јесте чиновнички израз латинског порекла, „*nota bene*”,⁶ којим наглашава важност својих исказа. Комицни ефекти бивају остварени у његовој намери да искаже емоције према Јелисавети, док је његов говор премрежен латинизмима, професионалним изразима и бирократским стилом. Наклоност лову умногоме одређује његово поимање стварности: „*Nota bene* чудна ствар и єсте, Јеца без пушке лови, нћна два ока већу ватру сипаю нег фунта барута” (ЛЛ 1829: 19). Грубост

⁶ *Nota bene* (лат.): запамти, знај, имај на уму.

у спрези са исказивањем емоција видљива је у реплици у којој би славенизам требало да допринесе утиску узвишених осећања, али то не успева:

Ви да сте у очаянію, у опасности све с опроштѣнѣм изгубити; я онда би скочио као најлюћи касапски пас, овом би га руком за грло, овом би га песницом у чело (ЛЛ 1829: 41).

Ковачек указује да културни ступањ Ишпана јесте важан аспект његовог лика. Приликом приступања емоционалним сферама, он „непогрешиво посеже за псеудолитерарним представама и речима из ових категорија шунд-културе” (Ковачек 1991: 258). Он говори шта је за њега истинска „љубов”, о којој се пева у „варошким песмама”: „Е то є паорска, ал ово є любов по моди” (ЛЛ 1829: 31). Како би Гаји указао на опасност која му прети од његових пријатеља који би желели преотети Јецу, Ишпан посеже за поређењима са ситуацијама у љубавним песмама. Он појашњава шта може пољуљати женска начела, односно, „основоположењія” – славенизам кроз који изнова провејава професионални аспект његовог лика као надзорника (оног који уочава одступања и преступе): „Nota bene данас сутра најтврђа женска основоположењія подрію лепе речи, уздаи, клетве, ко што вода брегове подрива” (ЛЛ 1829: 30). У преплитању различитих домена Ишпанових интересовања, као и узвишене, емоционалне сфере, остварени су комични ефекти. Ишпан је познавалац и уживалац „модерне” културе, али у конструкцију његовог лика бивају уплетени и елементи традиционалне културе, односно веровања. У XXI позорју, које се одвија у касним вечерњим сатима, Ишпан плаши Диму, „нечастивим”:

Аца Ишпан. (усплаирен) Бре шта є, кожа ми се ежи, гвоздензуба, аветиня, вампир, вештац. Ви знате да се я коєчега неплашим, ах ху! сад у ово доба, кад нечастиви, буди Бог с нами, шета, видіо сам баш овуда ди прође... (ЛЛ 1829: 51).

Једнако лицемерни пријатељ, доктор Станислав, такође користи латинске изразе како би оставио утисак озбиљности и отмености, чиме Лазаревић подвлачи његову надменост, која је „једна од последица његове духовне испразности” (Поповић 2014: 209). Како би нагласио Ишпаново претварање да је стално у послу, доктор Станислав ће његову заузетост дефинисати конструкцијом на латинском језику: „occupatus in otio”⁷ (ЛЛ 1829: 21). Такође, доктор Станислав постепено и прецизно предочава Гаји да му Грк Дима није пријатељ, те се служи латинским контрукцијама „pro primo” и „pro secundo”⁸ (ЛЛ 1829: 34). Како би што верније приказао лажну ученост и нечасне на-

⁷ *Occupatus in otio* (лат.): заузетост у доколици.

⁸ *Pro primo* (лат.): као прво; *pro secundo* (лат.): као друго.

мере доктора Станислава, Лазаревић у његов говор инкорпорира и знатан број славенизама. Они нису употребљени како би се формирала вербална маска, намењена Јелисавети, будући да их обилато користи изван дијалога са њом. Лазаревићу су славенизми у конструкцији лика доктора Станислава послужили да истакне лицемерје лажног пријатеља, који ће у сцени са Гајом истицати себе као најоданијег пријатеља, што је у контрасту са његовим намерама. Славенизми посредством којих су исказана љубавна осећања према Јелисавети најприсутнији су у говору доктора Станислава: „Сй, Боже, што се мени ніс ова прилика дала, да я покажем колико вашу љубов ценим, него даде се оном човеку, кои зато чувства нема” (ЛЛ 1829: 34). Како би Станислављеву заокупљеност Јецом Лазаревић што верније дочарао, славенизме користи и у његовим монолошким казивањима:

Откуд ступи моя нога у овај дом; ди Јелисаветине очи любовне стреле бацаю, коє ме ранише, ди у сваком нѣном движенію чини леже, кои ме очараше [...] Любов иштесе за любов” [...] Идем, да іой ватреним речма свою љубов опишем... Любов иштесе за любов (ЛЛ 1829: 22).

Његово занимање одражава се на језичке манире у односу са другима. Лазаревић ће у више наврата употребити славенизме како би интелектуализовао његов говор и нагласио саветодавну природу доктора, у чему се огледа његова надменост. Доктор Станислав Гаји намеће своје „мнѣніє”: „Докт. Станис. [...] што на оне новце овом трговцу толики интерес даєте, и то є по мом мнѣнію вама на путу, те се помоћи нећете” (ЛЛ 1829: 33). Како би му указао на нечасне намере других пријатеља, доктор Станислав даје „совете”: „Спомените се мои совета” (ЛЛ 1829: 35).

Да Станислављева љубав није силна у оној мери каквом је представља, открива ситуација у којој Гаја износи свој проблем. Славенизам „чувство”, којим доктор исказује снагу својих емоција, у додиру је са материјалним аспектом љубави. Материјални интерес отежава реализацију љубавних осећања, што је маркирано славенизмом „средство”, чиме се постиже комичност: „Докт. Стан: Мое се срце прелива чувстима, ал (уздисаюћи) камо средства, да се показати могу?” (ЛЛ 1829: 42).

Новчани интерес највише детерминише Грка Диму, чији је лик конструисан по узору на типског јунака „остарелог љубавника”, присутног у античкој комедији, као и у комедији дел арте. Он је трговац и зеленаш, у потпуности урођен у сферу материјалног интереса. Преварант је који новац сматра најважнијим добром. У светлу овог лика видљиво је још једно првенство Лазаревића спрам Јована Стерије Поповића: „Лик Грка Диме и по идеји, и по карактеру, старији је рођак Стеријиних кир Јање и кир Диме” (Ковачек 1991: 264). Стеријин и Лазаревићев полаз у обликовању похлепних и шкртих ста-

раца свакако јесте традиција античке комедије, али је Лазаревићево дело сигурно било значајан Стеријин путоказ.

Гротескне нијансе у лику Грка Диме видљиве су у настојању да и поред старости и непрестаног кашља освоји Јецино срце: „Сад е фала Богу то време, да се поред дуката на кашаљ негледи” (ЛЛ 1829: 23). Реплике и монолошки искази Грка Диме заузимају најмање простора у комедији, чиме Лазаревић подвлачи духовно сиромаштво и мисаону ограниченост старца, коме и љубавна осећања јесу условљена материјалним просперитетом. У његовим исказима нема апстрактне лексике, док је емоционална сфера сведена на „интерес”. Ова реч латинског порекла предочава да је Јелисаветина љубав схваћена као могуће увећање добити: „подай овда, подай онда и то с лепим интересом, а што поред интереса добити с е узможе, – іо на то идемо” (ЛЛ 1829: 23). Док Аца Ишпан и доктор Станислав у Јецином присуству у различитој мери употребљавају лексику прикладну домену узвишених осећања, језички регистар Грка Диме одликује оскудношћу.

Испитујући функцију славенизама и књишких речи у *Женидби и удадби* и *Родољупцима* Јована Стерије Поповића, Емилија Поповић је скренула пажњу на повезаност присуства славенизама са мером резигнираности ликова у комедијама. У *Женидби и удадби* резигнација и усмереност на материјалну добит присутни су од самог почетка; стога, „уколико се славенизми употребљавају, они се употребљавају иронично, како би обезвредили апстрактну категорију љубави” (Поповић 2023: 184). Полазећи од наведеног увида Емилије Поповић, можемо закључити да Лазаревићев Грк Дима, попут Стеријиних ликова, своје намере и деловање у потпуности ограничава новчаном коришћу, па у његовом језику нису присутни славенизми, чак ни у иронијском кључу. Обезвређивање љубавних осећања спроведено је лишавањем апстрактних категорија у мисаоном опсегу Грка Диме. Лексика страног порекла попуњава лексичке празнине када је реч о финансијском и банкарском домену и припада репликама Грка Диме:

Истина (тише) я сам могао онай капитал уложити, предвидити се могло, и предвидіо сам да ћеду добри пазари бити, могло се човек добром проценту надати (ЛЛ 1829: 36).

Удварање лажних пријатеља, дакле, подстакнуто је намером да након исцрпљеног Гајиног новчаног капитала оду корак даље, те да преузму и његову супругу. У њиховим побудама нема искрених љубавних осећања, већ их покреће потреба да докажу своју надмоћ у односу на Гају. Док код доктора Станислава и Аце Ишпана љубавне изјаве „по моди” настоје да макар створе илузију истинских осећања, Дима бива лишен виталитета, његов је карактер разобличен од самога почетка. Исидора Поповић наглашава да се Лазаревић разобличавања својих јунака само овлаш дотакао, што је за Стерију јако

значајан поступак, будући да их обликује како би их коначно разобличио (Поповић 2014: 223). Грк Дима од самог почетка комедије располаже суженим лексичким фондом, најмање је присутан на сцени и у потпуности је удаљен од категорије апстрактног, што потврђује одсуство славенизама. Ироничан однос Лазаревића према Грку Дими нарочито је видљив у XXVI позорју, када Јелисавета у својој „представи” за лажне пријатеље сакрива Грка Диму, симболички, у сандук. Доктор Станислав ће Гаји о Дими рећи: „Њгова є сва радост и забава новце преброявати, везане у кесица у сандуке затварати, па на сандуци спавати” (ЛЛ 1829: 34).

Јецин однос према лажним пријатељима, као и њихово лицемерје, додатно су наглашени дидаскалијама, које употпуњују сценски доживљај, односе између ликова, али и преносе пишчев однос према њима. Функционалност славенизама у контексту дидаскалија можемо илустровати прилогом „презрително” (понижавајуће): „(кад Доктор пусти, протурасе и увати є он, сад Доктор презрително за њгови леђи на њга руком показуе)” (ЛЛ 1829: 40); „(Аца забленут гледи на Диму, после и он и Доктор рукама презрително на њга указуе)” (ЛЛ 1829: 41). Глас писца провејава кроз исказе и поступке Јелисавете, као моралног узора и оличење врлине: „[...] сами да са стидом признаду да судба нїе нас за то несрећом посетила, да они своим страстма лакше жртвовати могу. (презрително) Јдни люди” (ЛЛ 1829: 59). Славенизам ће помоћи Јелисавети да кроз иронијску призму предочи намере Аце Ишпана, сакривеног испод стола: „Овде да, твой почитаєми прїятель, кои є прїятельство своє и на твою жену пренети тео” (ЛЛ 1829: 58). Увидом у истинске намере свих Гајиних пријатеља располажу, поред Јеце, слуге Петар и Стеван.

Кроз ликове Петра и Стевана, Лазаревић такође показује свој однос према лицемерју госпде, односно, спроводи критику из перспективе људи из народа: „Петар [...] Опет смо ми простаци бољи люди; ми с ким чашу віна заєдно попїємо, оног се сећамо, оном є и наша кућа свагда отворена” (ЛЛ 1829: 38). Њиховом добродушном поступању, једноставном, народном говору, контрастиран је лажним намерама скројени говор Гајиних пријатеља. Њихово поимање апстрактних категорија (пријатељство, љубав, верност) детерминисано је резоновањем у духу народне културе – стога не користе славенизме.

„Великодушје”, односно, новчана помоћ тајног пријатеља, чије писмо открива Јелисавета на концу комедије, успоставиће срећан завршетак, истакнут у свечаном тону. Славенизми су стога Лазаревићу били погодно језичко средство: „Благодаримо великодушїю нашег тайног прїятеля” (ЛЛ 1829: 60). Откривши лажне пријатеље, захваљујући супрузи, и схвативши да постоји „тај један” истински пријатељ који га није напустио, Гаја долази до спознаје: „Оног Бог милує, ком у своїој жени прїятеля даде” (ЛЛ 1829: 60).

Премда се феномен пријатељства испитује, на концу комедије бива слављен, услед потврде да „Изумрла ніе међ людма она добра лоза” (ЛЛ 1829: 52).

5. Речник славенизама у *Пријатељима* Лазара Лазаревића

5.1. Микроструктура речника

Будући да Милена Зорић у књизи *Славенизми и књишке речи у раним драмама Јована Стерије Поповића* (2018) даје драгоцен полаз за истраживање славенизама у оквиру драмског текста, приликом састављања речника славенизама у Лазаревићевој комедији угледали смо се на начела предложена у наведеној књизи. Лексикографски чланак стога укључује следеће елементе: (1) одредницу, (2) граматичку информацију, (3) граfiјски израз, (4) стилске ознаке, (5) дефиницију, (6) потврду у оквиру текста, (7) потврду о томе да је дата лексема забележена у *Српском рјечнику* Вука Стефановића Караџића из 1852. године (у виду скраћенице: Вук – Рј).

Лексикографски чланак можемо предочити на следећи начин:

одредница (информација о деривацији и морфосинтаксичким особинама) граматичка информација, <граfiјски израз> стилска ознака. *значење*. Потврда (скраћеница за аутора година: страница);

Изр.

Информација о потврди у Вуковом *Српском рјечнику* из 1852.

Одреднице су исписане верзалом, масним словима (болдом) и транскрибовано. Дате су савременом азбуком и правописом српског језика. Речник је уређен према редоследу графема у савременој српској азбуци. Није навођен граfiјски лик оних речничких одредница чији се граfiјски лик у оригиналу не разликује од њиховог граfiјског облика у савременом српском језику.

Граматичка информација обухвата (1) основне податке о граматичкој категорији, нпр. о роду именица (м, ж, с), глаголском виду (свр. и несвр.) и (2) информацију о врсти речи.

Придеви су навођени у номинативу једнине, са наставцима за сва три рода у неодређеном придевском виду, а наставци за одређени придевски вид дати су у заградама.

Оригинални граfiјски лик одреднице дат је у ортографским заградама < >. Одступање од оригиналне граfiје појављује се једино у случају *троногог* *т* из оригиналног текста. У симболима фонта *Times New Roman*, који је коришћен у раду, нема овог знака, те је навођено као <т>. Дефиниције су преузете или у различитом степену стилизоване из наведених речника. Када је у питању била лексика која углавном не представља део лексичког система српског стандарда, уместо описне дефиниције дат је само еквивалент из

савременог српског језика. Уколико у савременом језику није постојала ниједна лексема која би била одговарајући еквивалент, прибегавали смо описном начину дефинисања лексеме (уп. *љуборевњив*). Иза дефиниције, за свако значење навођен је контекст у оквиру којег је дата лексема забележена, са подацима о извору (ИНИЦИЈАЛИ АУТОРА година: страна). На крају речничког чланка наводи се потврда дате лексеме у Вуковом *Српском рјечнику* из 1852.

5.2. Напомене о транскрипцији

У речнику су одреднице транскрибоване савременом српском ћирилицом и правописом, те је потребно указати на принципе транскрипције којима смо се водили. Поменуто је да смо се угледали на принципе састављања речника које је предложила Милена Зорић, те се и у транскриптивним решењима ослањамо на њен приступ. Инвентар графема и слова које Лазар Лазаревић користи у комедији објављеној у алманаху *Цвеће* припада неререформисаној руској грађанској ћирилици, која је допуњена графемама за обележавање специфичних фонема српског језика: <а, е, и, о, у; ђ, і, є, я, ю; ь; б, в, г, д, ђ, ж, з, й, ј, к, л, м, н, п, р, с, т, ћ, ф, х, ц, ч, ц, ш>.

У наставку следе транскриптивна решења примењена у речнику.

5.2.1. О вредности јата <ђ>

Током XVII и XIX века, у текстовима српских писаца <ђ> је могло имати двоструку вредност, односно, могло се изговарати као /е/ и као /је/. Лазар Лазаревић је рођен на територији Војводине, стога припада простору шумадијско-војвођанског дијалекта, те се у говору служио војвођанским поддијалектом. Ова графема је стога у његовом језичком систему имала вредност /е/, што потврђују примери из корпуса: <добродѣтель (ЛЛ 1829) → добродетель, <прѣзелниј> (ЛЛ 1829) → презелни и др. У групама <лђ и <нђ>, односно у позицији иза <л> и <н>, јат је употребљаван у вредности /е/, при чему је додатно означавао палаталност сонаната /л/ и /н/ уз које стоји: <мнѣниє> (ЛЛ 1829) → мњеније.

5.2.2. Графема <і>

Примарна гласовна вредност ове графеме јесте /і/. У наведеним примерима употребљена је испред вокала: <заклученіє> (ЛЛ 1829) → закљученије; <мнѣниє> (ЛЛ 1829) → мњеније; <позоріє> (ЛЛ 1829) → позорије; <сожаленіє> (ЛЛ 1829) → сожаленије.

5.2.3. Графема <и>

Графема <и> има вредност /i:/ <вестник> (ЛЛ 1829) → вестник; <любими> (ЛЛ 1829) → љубими. Ова графема такође може имати вредност /j/ у позицији иза вокала: <достоинство> (ЛЛ 1829) достојинство.

5.2.4. Графеме <є> и <е>

Графема <є> означава групу /je/ на почетку слога, у позицији иза вокала: <почитаєми> (ЛЛ 1829) → почитајєми, као и у финалној позицији иза вокала <закључєніє> (ЛЛ 1829) → закључєније; <позоріє> (ЛЛ 1829) → позорије; <сожалєніє> (ЛЛ 1829) → сожаљєније.

Графема <е> у позицији иза консонаната обележава фонему /e/ <безаконіє> (ЛЛ 1829) → безаконє; <волшебній*> (ЛЛ 1829) → волшебни; <чест> чест и др. Ова графема има вредност /je/ у позицији иза вокала: <великодушіє*> (ЛЛ 1829) → великодущє; <движеніє*> (ЛЛ 1829) → движєније; <жребіє> (ЛЛ 1829) → жребіє и др.

5.2.5. Графема <я>

Ова графема има вредност /ja/ иза консонаната и вокала <очаяніє*> (ЛЛ 1829) → очајаније; <постояни> (ЛЛ 1829) → постојани. У групама <ля> и <ня> графема <я> се употребљава за обележавање палаталних сонаната /j/ и /ɲ/ испред вокала /a/: <вменяваюћи> (ЛЛ 1829) → вмењавајући; <люляюћесе> (ЛЛ 1829) → љуљајућесе.

5.2.6. Графема <ю>

У свим позицијама основна вредност ове графеме јесте /ju/: <млогострадаюћій*> (ЛЛ 1829) → многострадајући. Ова графема у групама <лю> и <ню> употребљава се за обележавање палаталних сонаната /j/ и /ɲ/ испред вокала /y/: <закључєніє> (ЛЛ 1829) → закључєније; <любєзни> (ЛЛ 1829) → љубєзни.

5.2.7. Слова <ъ> и <ь>

Дебело јер <ъ> и танко јер <ь> у одредницама овог речника немају ортографску функцију означавања краја речи. Друга, а у Лазаревићевом језику кључна улога танког јер, јесте означавање палаталности сонаната /j/ и /ɲ/: <добродѣтель> (ЛЛ 1829) → добродетель; <люборевньив> (ЛЛ 1829) → љуборевњив.

5.2.8. Графема <й>

Графемом <й> обележавано је /j/ у медијалној позицији испред консонанта: <спокойство> (ЛЛ 1829) спокојство: <спокойній> (ЛЛ 1829) → спокојни.

5.2.9. Групе <ій>

Ова група је присутна у лексемама у номинативу једине придева мушког рода одређеног вида, као и у партиципу у номинативу једине мушког рода, а у складу са предложеним транскрипцијским решењима Милене Зорић, транскрибована је са /i/ (Зорић 2018: 151): <волшебній*> (ЛЛ 1829) → волшебни; <млогострадаюћій*> (ЛЛ 1829) → многострадајући; <економическій*> (ЛЛ 1829) → економически.

5.2.10. Групе <ле>, <не>

Александар Младеновић указује на то да су се, без обзира на резултате старог јотовања видљивих у руском и српском језику, код глаголских именица и трпних придева изведених од одговарајућих глагола, код српских писаца предвуковског и вуковског периода, преко писања <ле> и <не>, и у изговору стабилизовале групе /le/ и /ne/. Милена Зорић (2018: 165) сматра да би глаголске именице и трпне придеве требало транскрибовати са /ɫe/ и /ɫe/: <сожаленіе> (ЛЛ 1829) → сожаљеније; <сочиненіе> (ЛЛ 1829) → сочињеније. Група <ле> дата је са вредношћу /le/: <маленкост> (ЛЛ 1829) → маленкост.

5.2.11. Групе <ли>, <ни>

Групе <ли>, <ни>, према рускословенским и руским правилима, биле су изговаране са консонантом који је јотован, односно као /li/ и /ɲi/. Палаталност ових гласова Лазаревић је, као што је указано, обележавао помоћу слова <ь>: <люборевнѣив> (ЛЛ 1829) → љуборевнѣив. Ова група је транскрибована као /ni/ и /li/: <великодушіе*> (ЛЛ 1829) → великодушије; <вредоносни> (ЛЛ 1829) → вредоносни; <любезни> (ЛЛ 1829) → љубезни; <постояни> (ЛЛ 1829) → постојани.

5.2.12. Графема <л> на крају слога

Према правописним правилима која су одговарала рускословенском језику, <л> има вредност /l/, али је <л>, како Милена Зорић наводи (2018: 166–167), узимајући у обзир увиде А. Младеновића, могло имати и гласовну вредност /l/, која се усталила код српских писаца XVIII и XIX века: <прѣзелни*> (ЛЛ 1829) → презелни. Код лексема које су изведене на /-тељ/,

<л> има вредност /l/, будући да његову палаталност наглашава <ь>: <добродѣтель*> (ЈЛ 1829) → добродетель. У одређеним ситуацијама, Милена Зорић је приликом транскрипције остављала могућност изговора са /l/ као и са /l/, што смо учинили у следећим одредницама <презрително> (ЈЛ 1829) → презрително / презрително; <признателност> (ЈЛ 1829) признателност / признатељност.

5.2.13. Секвенца <ер> на месту вокалног <г>

У текстовима предстандардног периода развоја српског књижевног језика, секвенцом <ер> означавано је слоготворно /r/: <жертвовати> (ЈЛ 1829) → жертвовати.

5.3. Ортографски проседе

У примерима из текста који је предмет анализе применили смо традиционални предстандардни правописни проседе, који је мешавина историјског и морфофонолошког правописа, а који подразумева бележење фонемског састава појединачних морфема.

5.4. Речник

Списак скраћеница и ознака коришћених у речнику

акт. парт. прет.	активни партицип претерита
гл.	глагол/глаголски
ж	именица женског рода
м	именица мушког рода
мн.	множина
несвр.	глагол несвршеног вида
прил.	прилог
с	именица средњег рода
свр.	глагол свршеног вида
/	или
< >	ортографске заграде
*	реконструисана, непотврђена форма
[...]	изостављен део текста

Б

БЕЗАКОНИЈЕ с <безаконіе> *безакоње. стање без закона.* Гая. Сваки лако пофали; ал треба л' ми да найманју ньюву погрешку, као безаконіе сматрамо? (ЛЛ 1829: 27).

Вук – Рј. (безакоње)

БИВШИ, -а, -е акт. парт. прет. од гл. *бити. који је био, који се десио.* Стеван. [...] Добро знам да ніе, ер то би они нђгови тобож бивши пријатељи већ дознали... (ЛЛ 1829: 38).

БЛАГОДАРИТИ* свр. и несвр. *изразити, изражавати коме захвалност за учињено дело.* Јелисавет. (извади писмо) [...], образу пријатељства, што у тайности добро чиниш, я ти овом сузом благодарим (ЛЛ 1829: 60); Јелисавет. [...] Благодаримо великодушію нашег тайног пријателя (ЛЛ 1829: 60).

В

ВЕЛИКОДУШИЈЕ с <великодушіе* > *великодушност, великодушан, племенит, несебичан поступак.* Јелисавет. [...] Благодаримо великодушію нашег тайног пријателя (ЛЛ 1829: 60).

ВЕСНИК м <вестник> *гласник.* Гая сам [...] Данас ће ми вестник из вароши доћи (ЛЛ 1829: 28); Стеван. (торбу на леђи, едно писмо у руци [...]) Ја сам се баш слабо паштио, па сам опет доста рано дошо, несрећан вестник нашем господару (ЛЛ 1829: 37).

ВМЕЊАВАЈУЋИ гл. прил. садашњи од *вменявати* <вменявајући> *држећи, сматрајући.* Јелисавет. [...] Ова комедія видила ми се бити нужно зло, да и ти твоє токорсе пријане познаш, и я да се нјиме осветим, што су женску стидљивост ниушто вменявајући, о женској добродјтељи сумњали се (ЛЛ 1829: 59).

ВОЗДУХ м <воздух> *ваздух.* Док: Стан: Е маните, болђ се овде овим вечерњм воздухом проладити... (ЛЛ 1829:

21); Докт: Станисл: (стане се журити) Фала што ме опоминђте, сам незнам, како се задржа, то моє ніе, особито ноћни ладни вредоносни воздух човека скроз пробія, болђ є сад ићи спавати, то би и вама советовао. (ЛЛ 1829: 49); Аца. (тайно) А, та и овај се небои ноћнег ладног вредоносног воздуха (ЛЛ 1829: 51); Аца Ишпан. Ах брат Гаіо – Nota bene ноћни вредоносни воздух (ЛЛ 1829: 59).

ВОЛШЕБНИ, -а, -о <волшебній* > *чаробан, диван.* Јелисавет. [...] Сад док мой прут іош своју волшебну силу изгубіо ніе; іош едан ударац (ЛЛ 1829: 58).

ВРЕДОНОСНИ*, -а, -о *веома штетан, шкодљив.* Докт: Станисл: (стане се журити) Фала што ме опоминђте, сам незнам, како се задржа, то моє ніе, особито ноћни ладни вредоносни воздух човека скроз пробія, болђ є сад ићи спавати, то би и вама советовао (ЛЛ 1829: 49); Аца. (тайно) А, та и овај се небои ноћнег ладног вредоносног воздуха (ЛЛ 1829: 51); Аца Ишпан. Ах брат Гаіо – Nota bene ноћни вредоносни воздух (ЛЛ 1829: 59).

Д

ДВИЖЕНИЈЕ <движеніе* > *кретање, покрет.* Доктор Станислав (сам) [...] Откуд ступи моя нога у овај дом; ди Јелисаветине очи любовне стреле бацају, коє ме ранише, ди у сваком нђном движенію чини леже, кои ме очараше (ЛЛ 1829: 22).

ДОБРОДЕТЕЉ ж <добродјтель> *моралност, честитост, врлина.* Ишпан. (обадве руке мете у цепа стави се у позитуру) Брате Гаіо! слушај ти мене, слабія є женска добродјтель од трске (ЛЛ 1829: 30); Јелисавет. [...] Ова комедія видила ми се бити нужно зло, да и ти твоє токорсе пријане познаш, и я да се нјиме осветим, што су женску стидљивост ниушто вменявајући, о женској добродјтељи сумњали се... (ЛЛ 1829: 59).

ДОСТОЈИНСТВО с <достоинство> *поштовање које неко својом појавом или вредношћу изазива, достојанство*. Јелисавета (сама) [...] још ние време, у ком би се рекло, зрео е свет, да се сажеже, у њим люди печећи се на своје достоинство сами носе дрва на ватру (ЈЛЛ 1829: 52).

Е

ЕКОНОМИЧЕСКИ, -а, -о <економический*> *економски*. Докт: Станис: [...] я ћу то сладко бреме радо сносити, я ћу сва економическа сочиненія прочитати... (ЈЛЛ 1829: 35).

Ж

ЖЕРТВОВАТИ несвр. <жертвовать> *несебично дати, давати*. Јелисав. Ние то прошћердати, я би радо више што жертвовала за наше спокойство. (ЈЛЛ 1829: 26); Јелисавет. [...] сами да са стыдом признаду да судба ние нас за то несрећом посетила, да они своим страстима лакше жертвовати могу (ЈЛЛ 1829: 59).

ЖРЕБИЈЕ с <жребіе> *по народном веровању неком замишљеном силом унапред уређени ток догађаја, судбина*. в. СУДБИНА. Доктор Станислав. [...] Акурат у десети сати, о срећни сату! о срећно жребіе! (ЈЛЛ 1829: 48).

З

ЗАКЉУЧЕНИЈЕ с <заклученіе> *закључак*. Јелисавет. [...] овде оди да люляюћесе твоје заклученіе утврдиш; да интерес човека само за човека веже... (ЈЛЛ 1829: 57).

И

ИЗРАЖЕНИЈЕ с <израженіе*> *реч, скуп речи којима се нешто исказује, изражава*. Докт: Стан: Ах ви сте едан

Скептикус, ал опет у том сте баш анђео, ви на моя яка израженія нећете да пазите (ЈЛЛ 1829: 40).

ИСКУСТВО с оно до чега је неко *дошао сам, властитом спознајом*. Јелисав. [...] То нас е собствено искуство научити могло. (ЈЛЛ 1829: 27); Гая. Е мой брате, лако е сад мудровати, кад нас искуство болћем научи (ЈЛЛ 1829: 29).

Љ

ЉУБЕЗНИ, -а, -о <любезни> *драг*. Јелисавета. (умиљато) Ја ти реко любезни Гаіо, да се ми оканемо сваке игре, наша је кућа спала; ти си мени све благо біо досад, буди и одсад. (ЈЛЛ 1829: 24); Јелисав: Неговори тако, любезни мой, зар ми сиромаси морамо просјачити (ЈЛЛ 1829: 25); Јелисавета. [...] О любезни Гаіо, немой очаявати, ми ћемо се учити и зло сносити (ЈЛЛ 1829: 42).

ЉУБЕЗНИК м <любезник*> *љубавник, драган*. Ишпан. [...] Найпре она шалу ко шалу води са любезником, ер іој се допада она церемонія (ЈЛЛ 1829: 30).

ЉУБИМ, -а, -о (-и, -а, -о) <любими> *драг*. Јелисавета (сама) [...] то е све за твоју любов любими Гаіо (ЈЛЛ 1829: 52).

ЉУБОВ ж <любов> *љубав*. 1. *осећање наклоности, привржености према особи супротног пола*. Доктор Станислав (сам) [...] Идем, да іој ватре-ним речма своју любов опишем... (ЈЛЛ 1829: 22); Јелисав. [...] нема ту любви супружеске, која би њи од скотске страсти задржала (ЈЛЛ 1829: 27); Ишпан. Е то е паорска, ал ово е любов по моди (ЈЛЛ 1829: 31). 2. *приврженост, оданост, велика наклоност уопште, осећајна везаност за некога или нешто; предмет таквог осећања: према мајци, деци, друговима, домовини, природи и сл.* Доктор Станислав (сам) [...] Любов иштесе за любов (ЈЛЛ 1829: 22); Докт: Станис: [...]

Ел то љубов само к ближњѣм? а шта да рекнем прїятельска (ЛЛ 1829: 33); Докт: Станис: [...] Сї, Боже, што се мени нїе ова прилика дала, да я покажем колико вашу љубов ценим, него даде се оном човеку, кои зато чувства нема... (ЛЛ 1829: 34); Јелисавета. Та яка є љубов нема, Господин Доктор (ЛЛ 1829: 40); Јелисавета (сама) [...] то є све за твою љубов љубими Гаю (ЛЛ 1829: 52).

Вук – Рј.

ЉУБОВНИ -а, -о <љубовній*> *љубавни*. Доктор Станислав (сам) [...] Откуд ступи моя нога у овај дом; ди Јелисаветине очи љубовне стреле бацаю, кое ме ранише, ди у сваком нѣном движенію чини леже, кои ме очараше (ЛЛ 1829: 22).

ЉУБОРЕВЊИВ, -а, -о <љуборевњив> *нарочито усрдан, предан, марљив*. Аца Ишпан (с пушком) Треба *nota bene* мало опоменути господара Гаю, треба га пробудити, треба га љуборевњивим учинити (ЛЛ 1829: 20).

ЉОЛЯЮЋИ, -а, -е <љоляюћій*> *љубљајући; колебљив*. Јелисавет. [...] овде оди да љоляюћесе твоє заключеніе утврдиш; да интерес човека само за чо-века веже... (ЛЛ 1829: 57).

М

МАЛЕНКОСТ ж *ствар (предмет, новац и сл.) мала по величини или количини*. Јелисав. (улагивајући се). Остави ти то све сад на страну, я имам дикою скупощеност, па те маленкости моћи ће ду нам толико помоћи да нужду нетрпи-мо (ЛЛ 1829: 26).

МЛОГОСТРАДАЈУЋИ, -а, -е <млогострадаюћій*> *многострадајући; нарочито претрпљене невоље и патње некога или нечега*. Докт: Стан: [...] ал кад би сте мое јдно, мое млогострадајуће срце видели... (ЛЛ 1829: 39).

МЊЕНИЈЕ с <мњніе> *мишљење, став, уверење*. Докт. Станис: [...] што на

оне новце овом трговцу толики интерес даєте, и то є по мом мњнію вама на путу, те се помоћи нећете (ЛЛ 1829: 33).

Н

НАДЕЖДА* ж *психичко стање у којем се с вером очекује да ће се испунити нешто радосно, пријатно, нада*. Гая (сам) [...] О, ал може л' мене надежда тако на єдан ма изневерити, ваљда нећеду ти люди тако камено срце имати да ме све радости лише (ЛЛ 1829: 44).

О

ОСНОВОПОЛОЖЕНИЈЕ с <основоположеніе*> *начело*. Ишпан [...] *Nota bene* данас сутра нایتврђа женска основоположенія подрію лепе рече, уздаи, клетве, ко што вода брегове подрива (ЛЛ 1829: 30).

ОЧАЈАНИЈЕ с <очаяніе*> *очајање*. Аца Ишпан [...] ви да сте у очаянію, у опасности све с опростенѣм изгубити; я онда би скочіо као најлюћи касапски пас (ЛЛ 1829: 41).

П

ПОЗОРИЈЕ с <позоріе> *сцена, појава у драмском делу*. ПОЗОРИЈЕ I (ЛЛ 1829: 19); ПОЗОРИЈЕ II (ЛЛ 1829: 20); ПОЗОРИЈЕ III (ЛЛ 1829: 21); ПОЗОРИЈЕ IV (ЛЛ 1829: 22); ПОЗОРИЈЕ V (ЛЛ 1829: 24); ПОЗОРИЈЕ VI (ЛЛ 1829: 28); ПОЗОРИЈЕ VII (ЛЛ 1829: 28); ПОЗОРИЈЕ VIII (ЛЛ 1829: 32); ПОЗОРИЈЕ IX (ЛЛ 1829: 35); ПОЗОРИЈЕ X (ЛЛ 1829: 37); ПОЗОРИЈЕ XI (ЛЛ 1829: 39); ПОЗОРИЈЕ XII (ЛЛ 1829: 42); ПОЗОРИЈЕ XIII (ЛЛ 1829: 43); ПОЗОРИЈЕ XIV (ЛЛ 1829: 44); ПОЗОРИЈЕ XV (ЛЛ 1829: 45); ПОЗОРИЈЕ XVI (ЛЛ 1829: 47); ПОЗОРИЈЕ XVII (ЛЛ 1829: 47); ПОЗОРИЈЕ XVIII (ЛЛ 1829: 48); ПОЗОРИЈЕ XIX (ЛЛ 1829: 48); ПОЗОРИЈЕ XX (ЛЛ 1829: 50); ПОЗОРИЈЕ XXI (ЛЛ 1829: 50); ПОЗОРИЈЕ XXII (ЛЛ

1829: 51); ПОЗОРИЕ XXIII (ЛЛ 1829: 52); ПОЗОРИЕ XXV (ЛЛ 1829: 54); ПОЗОРИЕ XXVI (ЛЛ 1829: 54, 55); ПОЗОРИЕ XXVII (ЛЛ 1829: 56); ПОЗОРИЕ XVIII (ЛЛ 1829: 57).

ПОЧИТАЈЕМИ, -а, -о <почитаеми> *поштован*. Јелисавет. Овде да, твой почитаеми пріятељ, кои е пріятељство своє и на твоју жену пренети тео (ЛЛ 1829: 58).

ПРЕДСТОЈЕЊИ, -а, -е <предстојѣій*> *који треба да се догоди у скорој будућности, будући*. Јелисавета (сама) [...] Ал моралсе од предстоје сцене у мени ово женско чувство сад тако яко бунити; морал' се моя важност тако далеко понизити? (ЛЛ 1829: 52).

ПРЕЗЕЛНИ, -а, -о <прѣзелни*> *превелик, прејак*. Аца Ишпан. О сладка Јецо! Nota bene прѣзелна радост веже ми език, я би ти и више текстова... (ЛЛ 1829: 55).

ПРЕЗРИТЕЛНО/ПРЕЗРИТЕЛНО прил. <презрително> *понижавајуће*. Аца Ишпан. (кад Доктор пусти, протурасе и увати є он, сад Доктор презрително за нѣгови леђи на нѣга руком показуе.) (ЛЛ 1829: 40); (Аца забленут гледи на Диму, после и он и Доктор рукама презрително на нѣга указуе) (ЛЛ 1829: 41); Јелисавет. [...] сами да са стидом признаду да судба ние нас за то несрећом посетила, да они своим страстма лакше жертвовати могу. (презрително) Јдни люди (ЛЛ 1829: 59).

ПРИЗНАТЕЛНОСТ/ПРИЗНАТЕЛНОСТ ж <признателност> *захвалност*. Јелисавет (извади писмо); [...] Несрећни удар, милостива госпоіо, кои вас сад ние поштедіо, дає ми на руку, вами мою признателност показати, примите дакле ову малу суму, али Вама одвећ нужну... (ЛЛ 1829: 60).

Вук – Рј

ПОСТОЈАНИ, -а, -о <постояни> *стабилан, непроменљив*. Гая (сам) [...] веруй ти сад човеку, веруй нѣговим реч-

ма; камо му сад нѣгов постояни карактер, карактер, о! (ЛЛ 1829: 43–44).

Вук – Рј

С

СКУПОЦЕНОСТ ж *скупи предмети, ствари од велике вредности*. Јелисав. (улагивајући се). Остави ти то све сад на страну, я имам дикою скупоценост, па те маленкости моћи ће ду нам толико помоћи да нужду нетрпимо (ЛЛ 1829: 26).

СЛАДОСТ ж *пријатно осећање и уживање; оно што изазива такво осећање*. Докт: Стан: [...] пусти ме у лаким гушаню кап по кап пуну сладоستي чашу сркати (ЛЛ 1829: 53).

СОВЕСТ ж <совест> *савест*. Јелисав: [...] Знаш ли кад е сирома богат? Гая. (Једном е руком обувати) Кад поред чисте совести оваку жену имаде (ЛЛ 1829: 25).

СОВЕТ м <совет> *совет*. Докт: Станис: Тешко дело и есте ал слушаите мой совет (ЛЛ 1829: 34); Докт: Станис: [...] Спомените се мои совета (ЛЛ 1829: 35).

СОВЕТОВАТИ* несвр. *саветовати*. Докт: Станисл: [...] болѣ є сад ићи спавати, то би и вама советовао (ЛЛ 1829: 49).

СОЖАЉЕНИЈЕ с <сожаленіє> *сажаљење*. Гая. [...] Шатсе едан нађе од троице, кои ће с нама сожаленіє имати. – Не, Јецо, нису люди зверови! (ЛЛ 1829: 26).

СОЧИЊЕНИЈЕ <сочиненіє> *дело*. Докт: Станис: [...] я ћу то сладко бреме радо сносити, я ћу сва економическа сочиненія прочитати... (ЛЛ 1829: 35).

СПАВАЈУЋИ, -а, -е <спавајућій> Доктор Станислав [...] Ха, ха! памет моя превазиђе, докле она двоица обилазе, crassa Minerva, дотле я сам на мети. Ал

спаваюћа лисица неувати петла (ЛЛ 1829: 48).

СПОКОЈНИ, -а, -о <спокойний*> *миран*. Јелисав. (смеєсе) Ха! Ха! ти си спокоян, у тој твојој вери, што држиш у роду човечиєм! (ЛЛ 1829: 27).

СПОКОЈСТВО с <спокойство> *мир, сигурност*. Јелисав. Ние то прошћердати, я би радо више што жер-товала за наше спокойство (ЛЛ 1829: 26).

СРЕДСТВО с *оно што помаже да се дође до неког циља*. Докт: Стан: Мое се срце прелива чувстима, ал (уздисаюћи) камо средства, да се показати могу? (ЛЛ 1829: 42).

СУДБИНА ж *по народном веровању неком замишљеном силом унапред уређени ток догађаја*. Гая То дакле ваша є молитва слабо услышана; ер судбина нештеди мой дом (ЛЛ 1829: 32); Докт: Станис: Немой те рећи судбина то сте ви фаталиста (ЛЛ 1829: 33).

Вук – Рј

СУПРУЖЕСКИ, -а/-аја, -о/-оје *који се односи на супруге, брачни, супружнички*. Јелисав: [...] нема ту любви супружеске, коя би нѣи од скотске страсти задржала, нема ти ту никакве среће свог ближнѣг тако свете, коя би нѣи задржала, да желѣе свое ненасите... (ЛЛ 1829: 27).

СУПРУЖЕСТВО с *брачни, супружнички живот*. Гая сам [...] Мила моя домовино с тобом да се растнем, ди сам детинства радостне сне, младости лепе дане, супружества сладке сате у пуной мери уживао (ЛЛ 1829: 44).

Ч

ЧАСТ ж *част* <део. Аца Ишпан сам. [...] Едан четврте части па после 11. то є фрталъ на 11. nota bene сати (ЛЛ 1829: 50).

ЧЕСТ* ж *част*. Док: Стан: Ја ћу имати чест још данас са вама се састати? (ЛЛ 1829: 21).

Вук – Рј

ЧЕСТВОВАТИ* несвр. *поштовати*. Гая. Дакле очистіо є ветар плеву од пшенице, остали су дакле они, а коє се поуздати можеш, и кои то свето име вальда чествовати умеду (ЛЛ 1829: 27).

ЧУВСТВО* с *осећање*. Доктор Станислав (сам) [...] крв се у мени запалила, чувства се побунила, пулс (увати се за руку) непоредочно куца), бие, лупа, да ми се по свем телу разлеже (ЛЛ 1829: 21); Докт: Станис: [...] него даде се оном човеку који зато чувства нема, кога су ледене прси за овај нѣжни дар... ер про secundo тай исти ни зашто друго чувства нема, него за свой добитак (ЛЛ 1829: 34); Докт: Стан: Мое се срце прелива чувсти-ма, ал (уздисаюћи) камо средства, да се показати могу? (ЛЛ 1829: 42); Јелисавета (сама) [...] Ал моралсе од предстојеће сцене у мени ово женско чувство сад тако јако бунити; морал' се моя важност тако далеко понизити? (ЛЛ 1829: 52); Јелисавет: Господин Доктор, ви сте се вашим чувствима опили; дођите к себи (ЛЛ 1829: 53).

6. Закључак

Дело Лазара Лазаревића представља значајан елемент у развоју српске драмске књижевности и позоришног живота. Лазаревићева прва и једина комедија *Пријатељи* (1829), објављена у будимском алманаху *Цвеће*, јесте прва оригинална комедија на српском језику, која означава почетак осамостаљивања српске комедије. Након њеног настанка, наступа период успешног и убрзаног развоја српске комедиографије, који обележава Јован Стерија Поповић. Премда су по обиму и квалитету Стеријина дела надмашила Лазаревићев скроман опус, Лазаревићу припада титула првог српског комедиографа. Изведбом *Пријатеља* отпочиње рад Српског народног позоришта 1861. године. Због лоших материјалних прилика Лазаревић није континуирано био присутан на књижевној сцени, али богато класично образовање, наклоност српској књижевној прошлости и традицији, као и вештина лепог говора чинили су га истакнутим културним делатником и професором Новосадске гимназије.

У фокусу овог истраживања имали смо комедију смештену у рану фазу његовог стваралаштва, у којој смо открили и анализирали славенизме и лексичку страног порекла. Будући да Лазаревић одраста и највећи део живота проводи у војвођанској средини, чију атмосферу верно предочава у комедији, њен језик смо одредили као доситејевски тип књижевног језика, налик комедијама Јована Стерије Поповића. Указали смо на то да употреба славенизама и стране лексике у *Пријатељима* доприноси предочавању идеје, карактеризацији ликова, као и успостављању њихових релација у оквиру жанра комедије.

Кроз лик Јелисавете представљена је идеја комада, усмерена на испитивање феномена пријатељства и истицање истинских моралних начела. Јелисавета настоји да открије лицемерје Гајиних 'пријатеља', стога брани породичне, брачне вредности и врлину истинске љубави и пријатељства. Славенизми као лексички слој омогућили су Лазаревићу да предочи Јелисаветино деловање уроњено у апстрактну, емоционалну сферу. Господар Гаја, оптерећен материјалним бригама, удаљен је од апстрактних категорија – стога његов језик није одређен славенизмима, те повремено провејавају у додиру са лексиком уроњеном у финансијски домен, што остварује комичан ефекат. Јунак који је резигниран током читаве комедије, односно, који бива одређен скученим мисаоним склопом и одсуством апстрактног промишљања, јесте зеленаш Грк Дима. Његов језик је лишен славенизама, чак и када настоји да Јелисавети покаже љубавна осећања. За разлику од њега, доктор Станислав се обилато служи славенизмима како би предочио своју наклоност Јелисавети. Интелектуализацији његовог говора доприносе славенизми, као и низ латинизама. Професионални жаргон присутан је у говору ловца и спахијског

надзорника Аце Ишпана. При његовом приступу емоционалној сфери, видљива је слика света омеђена професијом, али и интересовањем (лов). Славенизми у контексту емоционалног домена и урођености у модерну културу у језику Ишпана у контрасту су са са грубим и рационалним поимањем стварности, чиме се постиже комичност. Слуге Петар и Стеван увиђају истинске животне вредности и врлине, али је њихово поимање апстрактних категорија урођено у народну културу – стога у њиховом језику славенизми нису присутни.

Истраживањем језика ове комедије настојимо да допринесемо будућим изучавањима Лазаревићевог језичког израза и подробнијим осветљавањима промене његових ставова према народном и славеносрпском књижевном језику.

ИЗВОР

ЛЛ: Лазар Лазаревић [А.Б.В.]. Пријатељи. *Цвеће*. Сочиненија и преводи за поученије, увеселеније и забаву. Свеска II. Будим. 1829. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2195&m=2#page/29/mode/lup>> 21. 1. 2024.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора и Милена Зорић (2021). Лексички славенизми и питање жанра у славеносрпском језику. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. 69/2: 389–404.
- Дотлић, Лука. Лазаревић, Лазар. *Енциклопедија Српског народног позоришта*. <<https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=5519>> 25. 1. 2024.
- Ерчић, Властимир (1986). Која о настанку Лазаревићевих *Пријатеља* и Стеријине *Покондирене тикве*. *Студије и грађа за историју књижевности* 2. Београд: Институт за књижевност и уметност. 180–185.
- Ерчић, Властимир (1987). Предговор. *Почеци српске драме*. Београд: Нолит. 23–29.
- Зорић, Милена (2013). Неколико речи о статусу и идентификацији славенизама. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. 61/3: 811–818.
- Зорић, Милена (2018). *Славенизми у раним драмама Јована Стерије Поповића*. Нови Сад: Матица српска.
- Иванович, Слободан и Иосиф Петранович (1981). *Русско-сербскохорватски словарь*. Москва: Издательство „Руский язык”.
- Ивић, Павле (1991). Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 19/2: 5–14.
- Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Карацић, Стефановић Вук (1847). *Нови завет Господа нашег Исуса Христа*. Београд: Просвета. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1293>> 20. 2. 2024.

- Карацић, Стефановић Вук (1852). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Беч: у штампарији јерменскога манастира <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1255>> 20. 2. 2024.
- Ковачек, Божидар (1991). Комедија код Срба пре Стерије. *Талија и Клио: из историје српског позоришта и драме 1*. Нови Сад: Матица српска. 250–265.
- Лазаревић, Лазар (1829). *Владимир и Косара: драма у III акта*. Будим: издао Јосиф Милонук <<https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/string>: 22. 2. 2024.
- Лазаревић, Лазар (1842). Парадоска титулољубија (Парадоска титулољубија). *Бачка вила*. 160–172.
- Матицки, Миодраг (2016). Цвеће Георгија Лазаревића. *Српска књижевна периодика 1766–1850*. Нови Сад: Матица српска. 238–240.
- Милановић, Александар (2013). *Језик весма полезан*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милинчевић, Васо (1985). Стеријини претходници: Стефан Стефановић и Лазар Лазаревић. *Српска драма до Нушића*. Београд: Рад. 68–100.
- Милић, Исидора (2005). Владимир и Косара Лазара Лазаревића и Стеријин Владислав као целовита трагедија. *Књижевност и историја VII: Транспозиција историјских догађаја и личности у трагедији код Словена. Зборник реферата са Скупа у Нишу одржаног 27. и 28. октобра 2005*. 103–119.
- Милић, Исидора (2006). Живот и дело Лазара Лазаревића старијег. *Свеске Матице српске*. 46 (11). Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић, Александар (1989). *Славеносрпски језик: студије и чланци*. Нови Сад – Горњи Милановац: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине.
- Несторовић, Зорица (2016). Лазар Лазаревић или о поезији и историји. *Велико доба: историја развитка драме у српској књижевности XVIII и XIX века*. Београд: Klett. 175–193.
- Новаковић, Стојан (1871). *Историја српске књижевности*. Београд: издање и штампа Државне штампарије.
- Обрадовић, Доситеј (1961). О пријатељем и пријатељству. *Сабрана дела II*. Београд: Просвета. 80–87.
- Обрадовић, Доситеј (2003): Писмо Харалампију. *Живот и прикљученија; Писмо Харалампију*. Београд: Рад. 223–230.
- Поповић, Исидора (2014). Комедиографија Лазара Лазаревића старијег. *(Пред)историја веселих позорја. Комедија у Срба пре Јована Стерије Поповића*. Нови Сад: Стеријино позорје. 201–227.
- Поповић, Емилија (2023). Функција славенизама и књишких речи у *Женидби у удадби и Родолупцима* Јована Стерије Поповића. *Доситејев врт: годишњак задужбине „Доситеј Обрадовић”*. XI (11). Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”. 165–188.
- РМС: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска. 2011.
- РСЛСЈ: *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*. Нови Сад: Матица српска. 2017.
- Сорокин, Сергеевич Юрий (1984). *Словарь русского языка XVIII века*. Академија наук СССР: Институт русског језика. Ленинград: Наука <<http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>> 15. 4. 2024.

- Сорокин, Сергеевич Юрий (1999). *Словарь русского языка в четырех томах*. Российская академия наук: Институт лингвистических исследований. Москва: Издательство „Русский язык”. <<http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>> 15. 4. 2024.
- Стијовић, Светозар (1992). *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Суботић, Љиљана (1990). *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска.
- Суботић, Љиљана (2004). Из историје књижевног језика: ‘питање језика’. *Предавања из историје језика*. Нови Сад: Филозофски факултет. 145–191.
- Толстой, Ильич Илья (1958). *Сербско-хорватско-русский словарь*. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Толстој, И. Никита (2004). *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Томандл, Миховил (1953). *Српско позориште у Војводини I (1736–1868)*. Нови Сад: Матица српска.
- Унбегаун, Борис (1995). *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Орфелин – Матица српска.

*

- Subotić, Ljiljana (2006). Kojim je to jezikom pisao Sterija?. U: *Jovan Sterija Popović – klasik koji nam se obraća: radovi sa Međunarodnog naučnog skupa održanog 24. i 25. marta na Univerzitetu Pariz IV – Sorbona* (ur. S. Anđelković i P. L. Thomas). Vršac: KOV. 17–41.

Nina Stokić

THE FUNCTION OF SLAVISMS AND LEXICS OF FOREIGN
ORIGIN IN THE COMEDY *PRIJATELJI* BY
LAZAR LAZAREVIĆ (1829)

Summary

The paper will discuss the first original Serbian comedic work, *Friends* (1829), by Lazar Lazarević, in the context of the application of the Dositej's type of literary language. The focus of the research is on Slavisms as well as foreign-origin lexis. Through a gradual interpretation of the work, we will point out the function of Slavisms and foreign-origin lexis in the characterization of individual characters as well as in establishing comic effects. The analysis and isolation of Slavisms and foreign-origin lexis will contribute to a more detailed study of Lazarević's linguistic and stylistic expression. The play's idea unfolds through the actions of Jelisaveta, the main character, whose speech is replete with the most Slavisms. Through the analysis of a specific lexical layer in the comedy *Friends*, the paper seeks to highlight Lazar Lazarević's contribution to the further development of Serbian comedy and to encourage new research into his work.

KEYWORDS: Slavism, lexicon of foreign origin, Dositej's type of literary language, Lazar Lazarević, *Friends*.

Мср Нина Стокић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
nstokic012@gmail.com